

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
VIII

21-23 Kasım 2014

B İ L D İ R İ L E R

C İ L T I

EDİTÖRLER

DR. COŞKUN YILMAZ

DOÇ. DR. CENGİZ TOMAR

DR. UĞUR DEMİR

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VIII

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı
Prof. Dr. Halis Yunus Ersöz

İmla ve Tashih

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Karataş

Fotoğraf

Üsküdar Belediyesi / SMEY
Kenan Koca / A. Bilal Arslan / A. Fatih Yılmaz
M. Esat Coşkun / Tebliğ Sahipleri

Tasarım

SMEY

Grafik Uygulama

Ender Boztürk

Renk Ayrımı

Bülent Avnamak

Baskı Cilt

Dörtbudak Yayınları
Mecidiyeköy Mah. Kervangeçmez Sk. İnci Apt. Şişli/İst.

İstanbul 2015

ISBN 978-605-84934-9-0 (Tk)

ISBN 978-605-9719-00-1 (1.c)

Telif Hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Hakimiyet-i Milliye Cad. No: 35 Üsküdar/İstanbul

Tel. +90 (216) 531 30 00 • +90 (216) 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

MS. 616-619 SÂSÂNÎ-BİZANS SAVAŞLARINDA ÜSKÜDAR'IN KONUMU VE ÖNEMİ

YRD. DOÇ. DR. AHMET ALTUNGÖK

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Giriş

Üsküdar; Erken Ortaçağlarda, bu dönemin iki önemli gücü arasında meydana gelen büyük bir savaşın önemli bir tanığı olarak karşımızda durmaktadır. Sâsânîlerin, MS. 7. yüzyılın ilk çeyreğinde Bizans'a yönelik başlatmış oldukları istila girişimleri sırasında Üsküdar toprakları önemli bir konuma sahiptir. Bu istila girişimleri içerisinde yer alan MS. 616-619 savaşları, yirmi altı yıllık uzun soluklu bir savaş serüveni içerisinde sadece kısa bir kesittir. Bu savaşlarda Sâsânîler, Bizans başkenti Konstantinopolis'i ele geçirmek amacıyla Avarlar ile beraber hareket etmişler ana karargâhlarını Üsküdar'a konuşturmuşlardır¹. MS. 603 yılında başlayan Sâsânî-Bizans savaşları Herakleios'un MS. 610 yılında Bizans'ın başına geçmesi ile hızlanmıştır. MS. 612 yılından itibaren Sâsânîlerin Bizans'ın elinde bulunan Suriye, Filistin, Mısır ve Anadolu toprakları üzerindeki işgal girişimleri MS. 619 yılında Bizans'ın İstanbul'a hapsedilmesine neden olmuştur. Yedi yıllık bir savaşın ardından Sâsânî orduları İstanbul'a dayanmışlardır. Sâsânî ordusu Avarlar ile beraber yedi yıl arayla iki defa İstanbul'u kuşatmışlar fakat Bizanslılar bu kuşatmayı mucizevî bir şekilde atlatabilmişlerdir.

Ayrıca MS. 616-619 savaşları Türkler, İranlılar, Bizanslılar ve müslümanlar açısından önem taşımaktadır. Bu savaş Türkler açısından; ilk defa bir Türk topluluğu olan Avarların İranlılarla beraber İstanbul'u kuşattıkları bir savaş olması açısından önemlidir. Bunun yanında İranlılar açısından önemi de bu savaşların neticesinde Sâsânî sınırlarının kısmen eski Pers sınırlarına ulaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sâsânîler döneminde İran hükümdarları sürekli olarak batıda Persler dönemi sınırlarına ulaşmak için mücadele etmişlerdir. Kendilerini Pers imparatorluğunun varisleri olarak gören Sâsânî

hükümdarları aynı zamanda Bizans'a karşı bir dünya devleti olabilmenin mücadelesini vermekteydiler ve Bizans'ı baskı altına alabilmek için her türlü fırsatı değerlendirerek onlarla savaşmaktaydılar. Sâsânî hükümdarları özellikle Anadolu toprakları üzerinde hak iddia ediyor ve bu toprakları Perslerin önemli bir mirası olarak görüyorlardı. Sâsânî hükümdârı II. Şapur² (MS. 309-379), Bizans imparatoru II. Costantius'a (MS. 337-361) göndermiş olduğu bir mektupta "Makedonya'dan Fırat Nehrine kadar üzerinde gezmiş olduğunuz yollar benim atalarım tarafından inşa edilmiştir" şeklinde bir ifade kullanarak Persler döneminde Anadolu ve Balkanlar üzerinde yapılan inşa çalışmalarına dikkat çekmiştir³. Bunun yanında Bizanslılar açısından bu savaşın çok sayıda menfi sonuçları bulunmaktadır. Bizans'ın, tarihi boyunca büyük oranda toprak kaybı yaşadığı savaşlardan bir tanesi de bu çarpışmalardır. Üstelik Bizans bu savaşta büyük bir insan kaybı yaşamıştır. Ayrıca MS. 603 yılında başlayan ve ancak MS. 628 yılında tamamlanan bu uzun soluklu savaşın neticesinde Bizans ve Sâsânî imparatorlukları siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan birbirlerini zayıflatmışlardır. Bunun üzerine Arap Yarımadasında ortaya çıkan İslam dinini yaymak arzusu ile mücadele eden Müslümanlar, Sâsânîleri birkaç savaş sonucunda rahat bir şekilde tarih sahnesinden silbilmiş ve Bizans'ın elinde bulunan Suriye, Filistin ve Mısır toprakları kısa bir zaman içinde Müslümanların eline geçmiştir.

Bu savaşlar sırasında önemli bir yere sahip olan Üsküdar, antik dönemlerde Romalıların çok fazla ehemmiyet göstermedikleri bir bölgeydi. Roma döneminde Üsküdar toprakları *Kalkhedon*'a (Kadıköy) ait bir banliyö durumundaydı⁴. Üsküdar'ın bu dönemlerde basit bir iskele olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemdeki adının *Khryso-polis* olduğu antik dönem klasik kaynaklarından anlaşılmaktadır⁵. Pers kralı Dareios'un Makedonya çıkarması akabinde elde ettiği altın ganimetleri ve bölgenin haraçlarını Üsküdar'da yaptırdığı bir depoda sakladığı ve bundan dolayı da şehrin adının *altın şehir* anlamında *Khryso-polis* şeklinde ifade edildiği de söylenmektedir⁶. Sonraki dönemlerde Üsküdar'da deri kalkanlar imal edildiği için, deri kalkanlar için kullanılan Skutari-on sözcüğünden dolayı buraya *Skutari* adının verildiği de ifade edilmektedir⁷. Sâsânîlerin ordugâhlarını buraya kurmalarından dolayı Farsça iskân edilen yer anlamında *Oskandar*'dan da adının gelebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Sâsânîlerin, MS. 618 ve 628 yılları arasında ordugâhlarını burada konuşlandırmış olmalarının akabinde burada buldukları on yıllık bir zaman zarfında, Üsküdar'ın önemli bir yerleşim yeri haline gelmeye başlaması açısından, Sâsânîlerin buradaki varlıklarının büyük bir öneme haiz olduğu söylenebilir. Sâsânîlerin buraya ordugâhlarını kurdukları dönemde Üsküdar'ın küçük bir köy halinde olduğu, basit bir iskelesinin olduğu ve Bizans soylularından bazılarının Üsküdar sahillerinde köşklarinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Sâsânîlerin buraya konuşlanmasından sonra İranlı komutanların bu köşklere ikamet ettikleri tahmin edilmektedir.

Sâsânî hükümdarı
II. Hüsrev
(MS 590-628)

Sâsânî-Bizans Savaşlarının Sebepleri

Bu dönemde Sâsânîlerle Bizans arasında yapılan savaşlarının temelinde II. Hüsrev'in (MS. 591-628) önemli bir müttefiki olan Bizans imparatoru Mavrikios'un (MS. 582-602), MS. 602 yılında Phokas (MS. 602-610) tarafından ortadan kaldırılması yatmaktadır⁸. Bizans imparatoru Mavrikios'u deviren Phokas Bizans tahtına geçmiştir. II. Hüsrev ile Mavrikios arasındaki yakınlığın temeli MS. 591 yılındaki Sâsânî taht kavgaları sırasında atılmıştır. Babası IV. Hürmüz'ü (MS. 579-590) ortadan kaldırarak Sâsânî tahtına yerleşen II. Hüsrev, babasının generallerinden Behram Çûbin tarafından devrilmiştir⁹. Bunun akabinde II. Hüsrev, Atropaten¹⁰ (Azerbaycan) topraklarına kaçarak Bizans imparatoru Mavrikios'tan yardım istemiştir. İmparator, I. Hüsrev (MS. 531-579) ve IV. Hürmüz dönemlerinde imzalanan ve şartları Bizans tarafından oldukça ağır olan anlaşmaların lağvedilmesi şartıyla II. Hüsrev'e yardım etme kararı almıştır. Mavrikios, oğlu Theodosius komutasında altmış bin kişilik Bizans ordusunu II. Hüsrev'e yardım amacıyla göndermiştir¹¹. II. Hüsrev, Mavrikios'un göndermiş olduğu Bizans ordusunu Atropaten ordusuyla birleştirerek Behram Çûbin üzerine yürümüş ve *Genzek*¹² Ovasında yapılan savaşta Behram'ı yenerek Sâsânî tahtına oturmuştur. Bu ittifakın neticesinde II. Hüsrev, Bizans imparatoru Mavrikios'un kızı *Meriem* ile evlenmiştir¹³. II. Hüsrev'in, Meriem ile olan evliliğinden daha sonraları Sâsânî tahtına çıkacak olan *Şireveyh* adındaki çocuğu dünyaya gelmiştir¹⁴.

MS. 602 yılında Mavrikios'u ailesi ile beraber ortadan kaldıran Phokas, Bizans tahtına oturmuş ve Sâsânîlerle yapılan anlaşmaları lağvetmiştir. Gerçekleşen bu olayı Bizans'a karşı kaybedilen Sâsânî üstünlüğünü tekrar tesis etmek için iyi bir fırsat olduğunu düşünen II. Hüsrev, Bizans'a savaş ilan etmiştir. Phokas'ın Kuzey Afrika'da kendi aleyhine cereyan eden isyanlarla uğraşmasını fırsat bilen II. Hüsrev, Bizans'ın elindeki toprakları işgal etmeye başlamıştı. İstila faaliyetlerine ilk olarak Ermenistan'ın, Bizans'ın elindeki kısımlarını işgal etmekle başlayan Sâsânî ordusu, Edessa'yı ele geçirerek Kuzey

Bizans İmparatoru
Mavrikios
(MS. 582-602)

Mezopotamya ve Suriye topraklarına hâkim olmuştur¹⁵. Bu işgallerin akabinde Sâsânî orduları Akdeniz'e dayandılar. Sâsânîlerin doğudaki istila girişimleri karşısında zor durumda kalan Phokas aynı zamanda iç isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Phokas, MS. 608 yılında Herakleios'u (MS. 610-641) Sicilya ve Kıbrıs'ta meydana gelen isyanları bastırması için görevlendirdi. Bu isyanları başarılı bir şekilde bastıran Herakleios, MS. 610 yılında Phokas'ı ortadan kaldırarak Bizans tahtına oturdu¹⁶. Herakleios'un Bizans tahtına oturmasından sonra da Sâsânîlerin Bizans toprakları üzerindeki istila faaliyetleri devam etmiştir. Sâsânîler MS. 610 ile MS. 616 yılları arasında Bizans'ın elinde bulunan Suriye, Filistin ve Mısır topraklarının tamamını ele geçirdiler.

Bu istilalar sırasında Filistin'i işgal eden Sâsânî orduları MS. 616 yılında Kudüs'e girerek burada büyük bir Hıristiyan katliamı gerçekleştirmişlerdir. Üç gün boyunca süren katliamda elli bin kişinin öldürüldüğü rivayet edilmektedir¹⁷. Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev, Kudüs'te bulunan ve Hıristiyanların Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inandıkları *kutsal haçı* alarak Sâsânî başkenti Medâ'in'e götürmüştür¹⁸. Bu savaş Kur'an-ı Kerim'deki Rum Süresinde de mevzu bahis edilmiştir. Mekkeli putperestler, Sâsânîlerin Kudüs şehrinde yapmış oldukları bu katliama ve Bizans'ın ağır yenilgisine sevinerek Müslümanlarla dalga geçmişlerdir¹⁹.

MS. 615 ve 616 yıllarında iki kabile halinde Müslümanların Bizans'ın müttefiki olan Etiyopya'ya (Habeşistan) sığınmış olmaları Müslümanlarla Bizans arasında doğal bir ittifakın oluşmasına vesile olmuştur. Bazı Müslümanlar bu dönemde iki kabile halinde Etiyopya başkenti *Aksum*'a sığınmışlar ve Habeş kralı *Ashame bin Abcar* (Necaşi) kendilerini ülkesinde *Nagaş* adı verilen bölgeye yerleştirerek onları Mekkeli putperestlere karşı korumuştur. Bunun yanında Kur'an'ı Kerim, Hıristiyanları Ehl-i Kitap olarak nitelendirmiş ve onları ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Bu sırada Müslümanlar Mekkeli putperestlerin ekonomik ambargosu altında bulduklarından dolayı büyük bir sıkıntı içerisinde olmakla beraber Bizans'ın aldığı yenilgi kendilerinde büyük bir burukluk meydana getirmiştir. Sâsânî-Bizans savaşlarının yoğun olarak devam etmiş olduğu MS. 616-619 yılları arasındaki üç yıllık zaman, Mekke'de Hz. Peygamber ve kendisine

inananların çok katı bir ambargo altında Şibî Ebî-Tâlîb adı verilen mahallede yaşamak zorunda kaldıkları bir döneme denk gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Rum Suresi 1. ve 5. ayetleri özetle; Rumların ağır bir yenilgi aldıklarını fakat birkaç sene zarfında tekrar galip geleceklerini ifade ederek; gelecekteki bu galibiyetten dolayı Müslümanların sevinecekleri müjdesini vermiştir.

Sâsânî-Bizans Savaşlarında Üsküdar'ın Konumu

Sâsânî orduları altı yıl zarfında Suriye, Filistin, Mısır ve İç Anadolu'ya kadar Bizans'ın elindeki önemli bir toprak parçasını ele geçirmişlerdir. Sâsânîler tarafından oldukça başarılı geçen bu istila faaliyetlerinin iki önemli komutanı bulunmaktadır. Şahin ve Şahrbaraz adı verilen bu iki komutan II. Hüsrev'in önemli generallerinden ikisidir²⁰. Şahin ve Şahrbaraz yaptıkları bu istila girişimlerinin ardından II. Hüsrev tarafından ikinci bir emirle Anadolu'nun geri kalan topraklarını işgal ederek İstanbul'u ele geçirme noktasında direktif almışlardır. MS. 616 ve MS. 619 yılları arasında Mısır deltası ve Anadolu toprakları üzerindeki istila girişimlerine yoğunlaşan bu iki komutan Mısır topraklarını Nil deltasından itibaren Sudan'a kadar ele geçirmişlerdir²¹. Mısır'daki son hâkimiyet noktası İskenderiye'yi kaybetmek üzere olan Bizanslılar bu ülkedeki hazinelerini İstanbul'a taşımak amacıyla gemilere yüklemişlerdir. Fakat ortaya çıkan büyük bir fırtına gemilerin sürüklenerek Sâsânî donanmasının eline geçmesine sebep olmuştur²². Sâsânî saray hazinesinin yedide birine denk olan bu hazine İranlılar tarafından rüzgârın getirdiği hazine anlamına gelen *gencî vaz averd* şeklinde adlandırılmıştır²³.

Mısır topraklarının tamamını işgal eden Sâsânî ordusu Anadolu'daki işgal faaliyetlerine hız vermiştir²⁴. Sard ve Efes'i ele geçiren Sâsânî ordusu Batı Anadolu'ya tamamen hâkim olmuştur²⁵. Sâsânî orduları MS. 617 yılında İstanbul Boğazına dayanarak Khalkedon'a (Kadıköy) gelmiş ve burada konuşlanmışlardır²⁶. İstanbul'u ele geçirmek için faaliyetlerine aralıksız olarak devam eden Sâsânî generalleri Şahin ve Şahrbaraz büyük bir donanma inşası için gerekli çalışmalara başlamışlardır. Donanma inşası için Üsküdar kıyıları uygun görülmüştür. İranlılar açısından Kadıköy ve Üsküdar topraklarının Trakya, Yunanistan ve Balkanlar üzerine düzenlenen askeri çıkarmalarda önemli konumları bulunmaktadır. Daha önce de Persler döneminde Dareios, Yunan ve İskit seferleri sırasında ordularını yine Üsküdar'da konuşlandırmıştır. Dareios'un bu istilası döneminde Üsküdar'da bir iskelenin mevcut olduğu ve bu iskeleden dolayı donanmasını buraya kurduğu rivayet edilmektedir. Bunun yanında Dareios, Üsküdar'da bölgenin vergilerinin ve ganimetlerinin depolandığı büyük bir depo inşa etmiştir.

Bizanslılar döneminde de Üsküdar'da zaten Khalkedon'a bağlı bir iskele bulunmaktaydı. Bu iskelenin karşısında günümüzde Kız Kulesi olarak adlandırılan yapının üzerinde

kurulu olduğu adacık üzerinde, gemilere yol göstermek için kullanılan bir deniz feneri inşa edilmişti. Sâsânî istilasını sonucunda işgalden kaçan büyük bir nüfus potansiyelinin İstanbul'a yığılmasından dolayı, burayı ele geçirebilmek için büyük bir donanmanın inşası gerekli hale gelmişti. Bundan dolayı Sâsânîler Üsküdar kıyılarına gemi inşaatı için bir tersane kurmuşlardır. Sâsânîlerin Üsküdar kıyılarında kurdukları bu tersanede başlatmış oldukları donanma inşaatı MS. 619 yılına kadar sürmüştür. Normalde Sâsânî devletinin güçlü bir donanması yoktu. Sâsânîlerin askeri gücü büyük oranda kara ordusuna dayanmaktaydı. Zaten Sâsânîler iyi bir donanma teşkil edecek deneyimli ekipmanlara ve askeri teknolojiye sahip değillerdi. Sâsânî Devletinin İran Körfezi üzerinde kendisine yetecek askeri bir donanması bulunmaktaydı ve bu donanmayla o dönemde sadece I. Hüsrev zamanında Yemen'in Bizans'ın müttefiki olan Etiyopyalılardan geri alınması noktasında kullanılmıştı²⁷. Bunun dışında Sâsânî Devletinin askeri tecrübesi genel olarak kara birliklerine dayanmaktaydı.

Bundan dolayı Sâsânîlerin Üsküdar kıyılarında teşkil etmiş oldukları donanmaya ait gemiler küçük ve dayanıksızdı. Sâsânî ordusu Komutanları Şahin ve Şahrbaraz bir yandan ele geçirdikleri yerlerin istikrarı için mücadele vermekteyken diğer yandan İstanbul'a düzenlenecek olan çıkarma faaliyeti için donanma yapımına hız vermişlerdir. Sâsânî ordusu komutanları geçmişte Dara'nın yapmış olduğu gibi Üsküdar topraklarını İstanbul'un muhasara edilmesi için merkez haline getirmişlerdir. Sâsânî ordusunun Üsküdar'daki varlığı yaklaşık olarak 10 yıl sürmüştür. Bu zaman zarfı içerisinde Üsküdar, Anadolu'da bulunan bütün Sâsânî garnizonlarının merkezi durumuna gelmiştir. Sâsânî ordusu Anadolu topraklarını elde tutabilmek için Lazika, Caesarea (Kayseri), Amida (Diyarbakır), Edessa (Urfa), Nisibis (Nusaybin), Antiokheia (Antakya) gibi bölge ve şehirlerde garnizonlar kurmuşlardır. Sâsânî ordu komutanları Şahrbaraz ve Şahin hem ele geçirilen topraklar üzerinde bulunan garnizonlar ve hem Sâsânî sarayı ile irtibat halinde olabilmek için Üsküdar'a bölge halkı *asküdar* şeklinde telaffuz ettikleri büyük bir posta binası inşa etmişlerdir. Aşküdar adı verilen bu posta binasının Üsküdar'a isim olarak verildiği noktasında bazı rivayetler bulunmaktadır. İranlıların burada buldukları zaman zarfında bölge insanları geçmişte *Skutari* olarak adlandırılan bu yerin adından yola çıkarak, aşküdar sözcüğü içerisinde bulunan -ş sesini -s sesine tebdil ederek *asküdar* şeklinde telaffuz ettikleri tahmin edilmektedir.

Yüksek bir kule şeklinde inşa edilen bu bina aynı zamanda büyük bir gözetleme kulesiydi. Bu kule Eski Türklerin de gözetleme ve postacılık faaliyetleri amacıyla inşa ettikleri, *kargu* adı verilen kulelerin bir benzeridir. Türklerin kargu adını verdiği bu kulelere İranlılar ise *turbal* demektedirler. Sâsânî toprakları üzerinde yaşayan Iraklı Araplar bu tip yapılara *minar* adını vermişlerdir²⁸. Minar sözcüğü Sâsânîler sonrası İslam Dünyasına minare şeklinde geçmiştir. Bu tip kulelerin tepesine, etrafında inşa edilen bükümlü merdivenler vasıtasıyla çıkılırdı. Bu yapılar dörtgen şeklinde inşa edildiği gibi, silindirik

Aşkûdar adı
verilen mimari
yapıların tipik şekli

şeklinde de yaptırılmaktaydı. Bu binalar aynı zamanda çok katlı olurlardı ve her katı arşiv olarak kullanılırdı. Bu tip mimari yapılar postacılık ve arşivcilik amacıyla; devletin yazışmaları ile ilgili raporların tutulduğu binalar şeklinde kullanıldığı zaman bunlara *aşkûdar* adı verilirdi. Bu raporlar genelde devletin harcamaları, gelirleri, mektuplar, askeri raporlar, casusluk faaliyetleri ile ilgili tutanaklardan oluşmaktaydı. Batılı tarihçiler, İranlıların yazışmalarda kullandıkları *askûdar* ve *berid* kavramlarını Antik Yunan'dan aldıklarını ve bu kavramların aslında Farsça olmadığını iddia etmektedirler²⁹. Halbuki *askûdar* Romalıların kendi telaffuzlarına aittir. Çünkü bu sözcüğün asıl telaffuzu *aşkûdardır*. Aşk/Eşk ise Partlar dönemine ait olan faaliyetler için kullanılan bir kavram olup Aşkânî sözcüğünden ileri gelmektedir. Sâsânîler dönemi İranlıları Aşkânîler döneminden kalma faaliyetlerin çoğunu *Pehlu* veya *Aşk/Eşk* sözcükleri ile ifade etmekteydiler.

Şahin ve Şahrbaraz adı verilen komutanlar haberleşme amacıyla yapılan binanın haricinde, bölgenin haracının toplanarak Sâsânî başkenti Medâ'in'e iletildiği *Gencûr* adı verilen büyük bir hazine binası inşa etmişlerdir. Bu hazine binası sadece *nakdi* vergilerin değil aynı zamanda vergi yerine geçen mahsulât, eşya ve hayvanların korunduğu büyük depoların ve barınakların içerisinde bulunduğu büyük binalar şeklinde inşa edilirdi. Bu hazinenin sorumlusuna *genc amar dibhar* adı verilirdi³⁰. *Dibhar* kelimesi Sâsânîler sonrası İslam dünyasına *debir* şekliyle geçen ve *işleri çekip çeviren, yöneten* anlamını taşıyan bir kavram olması açısından önemlidir³¹. Bunlara ek olarak Sâsânî ordusu Üskûdar'da savaş mühimmatları, araç gereçler ve orduya ait hayvanlar için *akhor* adı verilen depo ve barınaklar inşa etmişlerdir. Yine bu barınakların

Bizans İmparatoru
Flavius Herakleios
(MS 610-645)

idaresinden mesul olan kimseye de *akhor amar dibhar* adı verilmekteydi³². Akhor kavramı İslam sonrası dönemde kurulan Müslüman devletler tarafından da saraya ait hayvanların barınakları için kullanılmaya devam etmiş ve günümüzde Anadolu'da da *ahır* şeklinde hayvan barınaklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanında Sâsânîlerin toplanan mahsulât ve ganimetlerin nakit paraya dönüşmesi ve askerlerin iâşe ihtiyaçlarının temini için Üsküdar'da büyük pazarlar kurdukları da bilinmektedir. Sâsânî ordusunun burada tesis ettiği binalar ve kurduğu pazarlardan dolayı Üsküdar civarında köy tipi yerleşim yerlerinin hızlı bir şekilde artmasına vesile olduğu ve kurulan posta binası ile depoların uzun bir dönem burada kullanıldıkları rivayet edilmektedir.

Sâsânî ordusu İstanbul'u ele geçirecek donanmanın inşaatı için gerekli zamanı elde etmek için bu zaman zarfı içerisinde Bizans'ı Avarlar eliyle meşgul etmeye çalışmıştır³³. Bizans'ı ortadan kaldırmak için Avarlarla anlaşmaya çalışan Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev, Trakya üzerinden Bizans'a karşı düzenleyecekleri hücumları karşısında yüklü bir savaş tazminatı karşılığında Avarları bu harekâta ikna etmiştir. Sâsânî ordusunun Üsküdar'da inşa ettiği donanma Avar-Bizans çatışmalarının devam ettiği MS. 619 yılında bitirilebilmiştir. Bu arada bir yandan Avar akınlarını durdurabilmek için uğraşan Herakleios diğer yandan Sâsânîlerle anlaşabilmenin yollarını aramıştır. Herakleios sadece Avar akınlarını durdurmak için değil, Balkanlar üzerine yerleşmeye çalışan ve Yunan yarımadası üzerinde yağma faaliyetleri yürüten Slav topluluklarını da itaat altına almak için mücadele vermekteydi³⁴. Bu durum, Sâsânî ordusunun İstanbul'un burnunun dibindeki Üsküdar'da on yıl süreyle kalmasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı Herakleios son olarak Üsküdar'a Sâsânî komutanları Şahrbaraz ve Şahin ile görüşmesi amacıyla elçilerini göndermiş ve kati bir ret cevabı almıştır. Sâsânî ordusu artık Savaş hazırlıklarına başlayarak bütün savaş malzemelerini ambarlardan çıkararak gemilere yüklemeye başlamıştır.

Batıda Avarlara karşı mücadele veren Bizans'ın Sâsânî çıkarması ile düşmesine sadece bir gece kalmıştır. Fakat Sâsânî ordusunun hiç beklemediği bir felaket ile Bizans, tarih sahnesinden çekilmekten son anda kurtulabilmiştir. İranlılar İstanbul'un meşhur lodosunu hesaba katamamışlardır. Sabah vakti güneybatıdan esmeye başlayan kuvvetli lodos gemilerin sürüklenerek birbirlerine çarpmasına ve lodosun şiddetini artırmasının ardından Boğaz'ın kuzeyinde oluşan güçlü *orkoz*ların gemileri güneye doğru sürüklemesine sebep olmuştur. Donanmaya ait gemiler kontrolden çıkarak Marmara Denizi açıklarına kadar sürüklenmiş, gemilerle beraber savaş mühimmatları ve erzaklarının tamamı denize gömülmüştür³⁵. Bu gelişme Üsküdar'da bulunan Sâsânî ordusunun azmini büyük ölçüde kırmıştır. Bundan böyle Sâsânî ordusu sadece ele geçirmiş oldukları toprakları ellerinde tutabilmenin mücadelesini vermişlerdir. Sâsânî ordusunun Üsküdar'daki varlığı, Bizans'ın toparlanarak II. Hüsrev'i mağlup ettikleri MS. 628 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar Sâsânî ordusu Anadolu'ya çıkarma yapan Bizans ordusunu durdurabilmek için uğraşmıştır.

Bu olayın akabinde Herakleios güçlü bir irade ortaya koyarak ülkedeki gümüş ve altından oluşan süs eşyası, mutfak eşyası ve diğer araç gereçlerin eritilerek sikke olarak basılmasını emretmiştir³⁶. Bozulan Bizans ekonomisini bu şekilde takviye etmeye çalışan imparatora kiliseler de kendi hazinelerinin kapılarını açmışlardır. Herakleios oluşturmuş olduğu savaş bütçesinin büyük bir kısmını Avarlara savaş tazminatı olarak ödemiştir. Böylece imparator Avarları savaşın dışında tutarak yönünü doğuya çevirmiş³⁷. Sâsânî donanmasının akıbetini gören Avarlar, Bizans'la anlaşmaya vararak savaştan çekilmeyi en uygun yol olarak görmüşlerdir. Elde ettiği savaş bütçesinin geri kalan kısmıyla iyi bir ordu kuran Herakleios MS. 622 yılında ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçirmiş ve kendisi de ordunun diğer bir kısmıyla Trabzon'a çıkarak iki koldan Anadolu topraklarını Sâsânîlerden geri almak için büyük bir harekât başlatmıştır³⁸. Herakleios, ilginç bir şekilde Üsküdar'da bulunan Sâsânî ordusu ile savaşmak yerine, Bizans tarihçisi Ostrogosky'nin ifadesi ile Anadolu'nun önemli geçitlerinden ordusunu geçirerek Atropaten (Azerbaycan) topraklarına yönelmiş ve doğrudan İran üzerine yürümeyi tercih etmiştir. Herakleios, Anadolu'daki Sâsânî garnizonlarını teker teker ele geçirmek yerine Sâsânî başkenti Medâ'in'e yürümeyi daha akıllıca bir yöntem olarak görmüştür. Atropaten topraklarında ordusunu Hazar ordusuyla birleştiren Herakleios güney Atropaten'de bulunan Sâsânî kentlerini işgal etmeye başlamıştır. Çanakkale üzerinden Anadolu'ya çıkan diğer bir Bizans birliği ise Anadolu'da bulunan Bizans *themeler*ini birleştirerek bunlarla Sâsânîlere ait garnizonları Anadolu topraklarından çıkarmak için uğraşmıştır. Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçen Bizans ordusu ile savaşan Sâsânî ordu komutanı Şahin bu savaşlar sırasında öldürülmüştür.

MS. 624 yılında İran topraklarına giren Herakleios, Sâsânî ordusunun Kudüs şehrinde yapmış oldukları katliamın karşılığı olarak Tebriz, Şiz ve Genzek şehirlerini yerle bir ederek İran Mecûsîlerinin ana tapınağı olan *Adhur Geşnesb*'i yerle bir etmiştir³⁹. Herakleios'un harekâtına devam ettiği dönemde kendisinin İstanbul'da bulunmamasını fırsata çevirmek isteyen Avar ve Sâsânî orduları ikinci bir defa MS. 627 yılında son bir çaba ile İstanbul'u kuşatmışlar fakat Bizanslıların donanma açısından Avar ve Sâsânîlere karşı üstünlükleri sayesinde bu kuşatmayı başarılı bir şekilde önleyebilmişlerdir⁴⁰. Akabinde harekâtına devam eden Herakleios, MS. 628 yılında II. Hüsrev'in Medâ'in'den sonraki ikinci ikametgâhı olan Destegerd şehrine girerek buradaki yönetim sarayını yerle bir etmiştir⁴¹. Bu akınlar karşısında Medâ'in şehrine kaçan II. Hüsrev burada oğlu Şireveyh tarafından ortadan kaldırılmış ve tahta çıkan bu yeni hükümdar, Herakleios'a barış teklifinde bulunmuştur⁴². Bütün bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Sâsânî ordu komutanı Şahrbaraz emrindeki orduyla beraber MS. 628 yılına kadar Üsküdar'da bekleyerek bu toprakların İranlıların elinden çıkmaması için uğraşmıştır.

Bu savaşların akabinde Şireveh ile Herakleios arasında varılan anlaşmaya göre İranlılar; Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır topraklarını tahliye edecekler, yüklü bir savaş tazminatı ödeyecekler ve Kudüs'ten getirilmiş olan kutsal haçı iade edeceklerdi. Şahrbaraz'a Anadolu topraklarını terk etmesi için Şireveyh'in gönderdiği emre Şahrbaraz önce itaat etmek istememiş ve daha sonra Şireveyh'e yönelik isyan girişiminde bulunmuştur⁴³. Herakleios, Şireveyh ile yaptığı anlaşmanın sonucu olarak kutsal haçı geri alarak Kudüs'e götürmüş ve Sâsânî orduları Anadolu topraklarını tahliye etmişlerdir⁴⁴. Harekâtının ardından İstanbul'a geri dönen Herakleios'u Bizans toplumu Üsküdar'da büyük bir coşku ile karşılamışlardır⁴⁵. On yıl boyunca Sâsânîlerin elinde kalan bu bölge, İranlıların Üsküdar'ı terk etmesinin ardından, Bizanslılar tarafından Herakleios için yapılan karşılama törenlerine ev sahipliği yapmıştır. Sâsânî ordusunun yerleşmiş olduğu Üsküdar MS. 617 yılında Kadıköy'e bağlı bir iskele halindeyken on yılın sonunda oldukça gelişmiş ve nüfus potansiyeli açısından kalabalıklaşmış bir bölge halini almıştır.

Sonuç

Sonuç olarak Üsküdar'ın MS. 616 ve MS. 619 Sâsânî-Bizans savaşları sırasında önemli bir konuma sahip olduğunu görmekteyiz. Üsküdar, Sasaniler ve Bizans arasında cereyan eden ve çeyrek asır süren bir savaşın önemli bir simgesi olarak karşımızda durmaktadır. Bu savaşlara kadar Khalkedon'a (Kadıköy) bağlı küçük bir yerleşim yeri olan Üsküdar, Sâsânîlerin ordugâhlarını buraya konuşlandırmalarının akabinde gelişerek büyük bir yerleşim yeri halini almıştır. Antik dönemlerde Khrisopolis şeklinde ifade edilen Üsküdar'ın sonraki dönemlerde Skutari şeklinde adlandırıldığı ve 6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde isminden bahsedilmeyecek kadar küçük bir köy halini aldığı

görülmektedir. Fakat Sâsânîlerin Üsküdar'a yerleşmeleri ve burada inşa ettikleri tersane, posta binası, hazine binası, hayvan barınakları ile kurulan pazarlar bölgenin canlanarak büyük bir yerleşim yeri haline gelmesine vesile olmuştur. Sâsânîler tarafından tekrar canlandırılan Üsküdar'ın yerli halk tarafından bölgenin yüksek bir noktasına dikilen posta binasından dolayı Asküdar şeklinde adlandırıldığını anlamaktayız. Sâsânîlerin istila girişimlerinin ardından Üsküdar'ın öneminin farkına varan Bizans'ın burayı işlek bir yer olarak tuttuğu tahmin edilmektedir. MS. 602 yılında başlayan ve MS. 628 yılında son bulan Sâsânî-Bizans savaşlarının akabinde Bizanslıların imparator Herekleios'u Üsküdar'da görkemli bir şekilde karşılamaları bu bölgenin artık önemli bir yer olarak algılandığının önemli bir göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.

Dipnotlar

- 1 Vasiliev, s. 250.
- 2 Sâsânî imparatoru II. Şapur, babası II. Hürmüz'ün (MS. 302-309) kendisinden sonra yerine varis bırakmadan ölmesi üzerine annesinin karnındayken imparator olarak ilan edilmiştir. İranlı astrologların yaptıkları bir kehanetle Hürmüz'ün doğacak olan çocuğunun erkek olacağı hükmüne varılmıştır. Bundan dolayı annesinin karnındayken hükümdar olarak ilan edilen Şapur için; kendisi doğmadan taç töreni yapılmıştır. Bu tören sırasında annesi Sâsânî tahtının üzerine uzanmış ve taç annesinin karnının üzerine konulmuştur. Bkz. Yakubi, I, s.198; Taberi, , II. s. 209; İbnü'l-Belhi, s. 67; Meşkür, s. 85; Sykes, I, s. 444; Hakikat, s. 60; Malcolm, I, s. 83; Rawlinson, s. 578.
- 3 Sykes, I, s. 450.
- 4 Yazıcı, s. 127.
- 5 Haskan, s. 19; Yazıcı, s. 127.
- 6 Haskan, s. 19.
- 7 Yazıcı, s. 127.
- 8 Yakûbî, I, s. 212; Taberi, II. 325.
- 9 Taberi, II. 319; İbnü'l-Belhi, s. 101.
- 10 Yunan ve Roma kaynaklarının Atropaten adını verdikleri Azerbaycan topraklarının Sasaniler dönemindeki adı Azerbazegân'dır. Bu şekilde telaffuz edilmesinin sebebi bu bölgenin antik dönemlerde Adhurbadgan şeklinde adlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Barthold, s. 77-87; Minorsky, s. 86-109.
- 11 Taberi, II. 322; İbnü'l-Belhi, s. 103.
- 12 Genzek'in yeri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Batılı tarihçilerden bazıları Genzek'in Tebriz şehrinin eski bir ismi olduğunu iddia etmişlerdir. Genzek'in yeri hakkında İslam klasik kaynaklarında da ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Bu şehrin Tebriz şehrinin eski bir ismi olduğu veya Tebriz'le aynı şehir olduğu yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır. bk. Reisneya, s. 494.
- 13 Yakûbî, I, 208; Taberi, II. s. 322; İbnü'l-Belhi, s. 103.
- 14 Meşkür, s. 100; Rawlinson, s. 592; Hakikat, s. 68; Grantovski, s. 173.
- 15 Girişmen, s. 308; Treadgold, s. 19; Furon, s. 100; Grantovski, s. 173.
- 16 Kaegi, s. 39; Treadgold, s. 19; Mango, s. 53; Johnston, s. 71.
- 17 Vasiliev, s. 51; Girişmen, s. 308.
- 18 Grantovski, s. 173; Girişmen, s. 309; Meşkür, s. 98; Johnston, s. 66; Gregory, s. 172; Garsoian, s. 586; Kaegi, s. 80; Gartwhite, s. 110.
- 19 Taberi, C. II. s. 326.
- 20 Grantovski, s. 173; Kaegi, s. 67.

- 21 İbnü'l-Belhi, s. 105; Girişmen, s. 309; Grantovski, s. 173; Gartwhite, s. 110; Bowersock, Brown ve Grabar, s. 534; Grantovski, s. 173; Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, s. 62; Mango, s. 55.
- 22 İbnü'l-Belhi, s. 105.
- 23 Taberi, C. II. s. 324; Nefisi, s. 18, 167.
- 24 İbnü'l-Belhi, s. 104; Furon, s. 100.
- 25 Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, s. 62.
- 26 Treadgold, s. 20; Finlay, I, s. xxvii; Kaegi, s. 67vd; Grantovski, s. 173; Meşkür, s. 99; Wells, II, s. 51; Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, s. 61; Girişmen, s. 308.
- 27 Yakubi, I, s. 204; Taberi, II. s. 292 vd; İbnü'l-Belhi, s. 96; Zerrinkoob, s. 48; Rawlinson, s. 589.
- 787 İbnü'l-Belhi, *a.g.e.*, s. 95, 96.
- 28 Nefisî, s. 114; Valaî, s. 1385.
- 29 Bosworth, s. 158.
- 30 Nefisî, s. 281.
- 31 Girişmen, s. 313; Zerrinkoob, s. 162.
- 32 Sealebî, s. 300; Nefisî, s. 281.
- 33 Finlay, I, s. xxvii; Treadgold, s. 20; Bowersock, Brown ve Grabar, s. 534.
- 34 Ostrogorsky, s. 86, 87vd.
- 35 İbnü'l-Belhi, s. 105.
- 36 Meşkür, s. 99.
- 37 Ostrogorsky, s. 93; Vasiliev, s. 250vd.
- 38 Treadgold, s. 295vd; Meşkür, s. 99; Vasiliev, s. 250vd; Gregory, s. 172; Seston, s. 191.
- 39 Yakubi, I, s. 212; Meşkür, s. 99; Ostrogorsky, s. 95; Girişmen, s. 309; Gregory, s. 172; Jackson, s. 141; Garsoian, s. 592; Treadgold, s. 294, 295; Gartwhite, s. 110; Bowersock, Brown ve Grabar, s. 534.
- 40 Ostrogorsky, s. 96; Vasiliev, s. 251.
- 41 Ostrogorsky, s. 96; Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, s. 70; Treadgold, s. 298.
- 42 Meşkür, s. 99; Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, s. 70; Grantovski, s. 173; Wells, s. 52; Finlay, s. 419; Eillers, s. 486; Gartwhite, s. 110.
- 43 Grantovski, s. 173; George Rawlinson, s. 593.
- 44 Vasiliev, s. 251vd.
- 45 Ostrogorsky, s. 97.

Kaynaklar

- ALIZADE, Said, Ali Rıza Pehlevani, Ali Sadrnia, *İran a Chronological History*, İran, 2002.
- BARTHOLD, W, "Azerbaycan ve Ermenistan", (Çev. İsmail Aka), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. VIII-XII, ss.77-87.
- BOSWORTH, C. E., "Administrative Literature", Religion, Learning and Science in the Abbasid Period, (Edts.; M. J. L. Young, J. D. Latham, R. B. Serjeant), New York, 1990, ss. 155-167.
- BOWERSOCK, Glen Warren, Peter Brown, Oleg Grabar, *Late Antiquity; a Guide to the Postclassical Worlds*, Harvard Üniversitesi Press, 1999.
- EILLERS, Wilhelm, "Iran and Mesopotamia", *The Cambridge History of Iran*, (Edt. Ehsan Yarshater) V. 3, Cambridge University Press, 2000, s. 481-504.
- FINLAY, George, *Greece Under the Romans*, C. I, London, 1857.
- FURON, Raymond, *İran*, (Trc.; G. Kemali Söylemezoğlu), İstanbul, 1943.
- GARSOIAN, Nina, "Byzantium and the Sâsânîans", *The Cambridge History of Iran*, (Edt.; Ehsan Yarshater), V. 3, Cambridge University Press, 2000, s. 568-592.

- GARTWHITE, Gene R, *The Persians*, Blackwell Publishing, 2005.
- GİRİŞMEN, Roman, *İran ez Agaz ta İslam*, (Trc.; Muhammed Mu'in), Tahran, 1336hş.
- GRANTOVSKI, E. A, *Tarih-i İran Zaman-ı Bastan ta Emruz*, (Trc.; Keyhüsrev Kişaverzi), Tahran, 1359hş.
- GREGORY, Timothy E, *A History of Byzantium*, Singapore, 2010.
- HAKİKAT, Rafi, *Tarih-i Kûmis*, Tahran, 1362.
- HASKAN, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. I, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2001.
- İBNÜ'L-BELHÎ, "Farsnâme", (Çev.; Abdulhalik Bakır-Ahmet Altungök), *Ortaçağ Tarih Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 23-150.
- JACKSON, A. V. Williams, *Persia Past and Present*, The Macmillan Company, London, 1906.
- JOHNSTON, J. Howard, *East Rome, Sâsânian Persia and the End of Antiquity*, Cornwall, 2006.
- KAEGI, Walter Emil, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge, 2003.
- MALCOLM, Sir John, *The History of Persia from the Most Early Period to Present Time*, V. I, London, 1806.
- MANGO, Cyril A, *The Oxford History of Byzantium*, New York, 2002.
- MEŞKÜR, Cevad, *Tarih-i İran Zemin*, Tahran, 1366hş.
- MINORSKY, V, "Roman and Byzantine campaigns in Atropatene", *Iranica*, Publications of the University of Tehran 775, Tehran, 1964, s. 86-109.
- NEFİSÎ, Said, *Tarihî Temeddünî İrani Sâsân*, Tahran, 1331hş.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.; Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006.
- RAWLINSON, George, *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, V. III, Gorgias Pres, New York, 2002 ve New York, 2004.
- REİSNEYA, Rahim, *Azerbaycan der Seyri Tarih-i İran*, Tahran, (Trs).
- SEÂLEBÎ, Abdulmelik bin Muhammed bin İsmail, *Gureru'l-Ahbar Mülûk-u Fars ve Sirehûm*, Paris, 1900.
- SESTON, W, "İmparatoriyî Bizans ve Sâsânî", *Temeddün-i İrani*, (Trc. A. Behnam), Tahran, 1337hş, s. 187-192.
- SYKES, P. M, *A History of Persia*, C. I, Macmillan Company Press, London, 1915.
- TABERÎ, M. Cerir, *Tarih-i Taberi Tercemesi*, C. II, Konya, 1982.
- TREADGOLD, Warren, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, California, 1995.
- VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.; Arif Müfid Mansel), Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- YAKUBÎ, Ahmed bin İshak, *Tarih-i Yakûbî*, C. I, Tahran, 1382hş.
- YAZICI, Tahsin, "Üsküdar Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, (MEB Yayınları), İstanbul, 1986, ss. 127-131.
- ZERRİNKOOB, A. Hüsein, *Tarih-i İran Ba'de-z-İslam*, Tahran, 1383.
- WELLS, H. G, *The Outline of History, Volume 2: The Roman Empire to the Great War*, Barnes, 2004.